



A SÉRTETTSÉG HERMENEUTIKÁJA

Karátson Endre könyvismertetésbe csomagolt vitairata meglepő fordulatot vesz, ahogy közeledünk a szöveg vége felé: a kezdeti, értőnek mutató ismertetés és értékelés hirtelen átcsap a *A történelem mint emlék(mű)* című könyv szerzőjének erkölcsi és intellektuális megbélyegzésébe. Az írás utolsó két oldalán az 58 sor mintegy felében Karátson azzal foglalatoskodik, hogy válogatott szitkokat szórjon a kötet szerzőjének fejére. Ilyenformán: Gyáni „kádárista szóhasználatallal leegyszerűsíti” mondanivalóját, amely egyébként is „szégyenletesen apartheides vélemény” (sic!). Abban „sántikál” a könyv írója, hogy „leegyszerűsített választ adhasson az önmaga által kiagyalt kérdésre” (sic!), hogy ezzel is „elterelje az olvasó figyelmét saját eljárásának megalapozatlanságától”. Nem történész-kutatóként jár el, aki feltárja a tézisnek ellentmondó „hatalmas anyagot”; nem ezt teszi, mert „túl fáradtságos lenne [annak] alapos felkutatása, feldolgozása”; ellenben „jogot formál az autentikus ítélkezésre”, és ez okból „egyszerűbb [ezt a hatalmas anyagot] elhallgattatnia.” A rá jellemző gondolati „önkényesség” „önellentmondásokba keveredik” (sic!), főként, „amikor álláspontját aszerint forgatja, ahogyan pillanatnyi érvelése megkívánja”. Folyton „csúri-csavarja érvelését”, és ez olyan „módszertani következetlenség”, melyet „akár kuszaságnak is nevezhetnénk, sőt veszélyes kuszaságnak”: „egyszer így, egyszer úgy”. Holott az „egymást gáncsoló állásfoglalások kikezdhettek” a könyvben tárgyalt kérdések némelyikét is (a kulturális trauma-elméletet), sőt magának a tu-

dományos diskurzusnak (a *memory study*nak) a hitelét is aláássák. Ez a „kritikus kiállítás” (?) így „nem lesz több vagdalkozásnál”.

Nehéz ennél jobban földbe döngölni valakit, még hozzá úgy, hogy semmilyen érv sem szól a megbélyegzés jogossága mellett. Abban a 26 sorban ugyanis, ami Karátson rendelkezésére áll ez alkalommal (a további kilenc sorban engem idéz), nincs semmilyen érv, csak lekicsinylő minősítés. Az indulat eme beszédes megnyilvánulása *A történelem mint emlék(mű)* című könyv egyetlen apró részletével függ össze, amely azonban olyan hiba bírálóm szemében, hogy az egész könyv így nem is több az olvasó félrevezetésénél (ld. Karátson írásának a címét). Miről van tehát szó valójában?

Nem másról, mint arról, hogy a könyv szerzője megfogalmazta a kérdést: „ki miként formálhat jogot az autentikus emlékezésre”? (234.) Ezt megelőzően, amiről Karátson hallgat, arról van szó az inkriminált munkában, hogy ötvenhat a Kádár-kor alapító mítoszának a szerepében negatív emlékként funkcionált a hivatalos emlékezetpolitikában, és egyúttal a rendszer ideológiai megalapozását is szolgálta. Ez azal járt együtt, hogy az ötvenhatot eltipró hatalom ki-sajátította magának az ötvenhatra való emlékezés jogát és az emlék tartalmának a meghatározását szintúgy. Nyomban és gyökeresen megváltozott a helyzet a kádári hatalmi berendezkedés letűntével, amikor hirtelenjében a társadalom és az új hatalom ölébe pottyant 1956 történelmi emléke, amivel mindenképp kezd-

niük kellett valamit. Ez így ötvenhat emlékezetének a pluralizálódását eredményezte.

Ebből a szerzeágazó problémából a könyv adott fejezetében egyes-egyedül azzal foglalkozom, hogy ki (vagy kik) hogyan és miért jelentik be igényüket a hiteles tanú, az emlékezésre leginkább jogosult ágens szerepére. Mind a (kádári) megtorlás, mind az 1989-es rendszerváltás, tehát ötvenhat történelmi rehabilitálása élesen polarizált helyzetet teremtett, ahol egyedül a tettesek (a forradalom eltiprói) és az áldozatok (a forradalmárok – „freedom fighters”) szerepe tűnt igazán fontosnak; az ún. bystander sem volt, nem lehetett több annál, mint hogy kényszerűen felsorakozik az egyik vagy a másik mellett. Már az 1957-tel meginduló bírósági eljárásokban is ez a helyzet, ahol a számonkérésbe tanúként bevont személyek vagy mentő, vagy terhelő tanúként kaphattak csupán szerepet. Megjegyzem: az, aki ekkor önként távozott az országból és emigránsként élte tovább a maga életét, egyik szerepet sem tölthette be, mert *nem volt már kéznél*. Sokan közülük bizonyára az áldozatok, a megbüntetettek közé kerültek volna, bár korántsem mindenki (!), és a távozók attól lettek „ötvenhatosok”, hogy kimennek az országból, amely büntetést vont volna maga után, ha egy idő után hazatérnek. A disszidensek így kimaradtak ötvenhat megtorlásának historikumából, enélkül pedig nincs, nem lehet valamennyire is autentikus emlékképünk a magyar(országi) ötvenhatról, lévén, hogy *ötvenhat épp ezzel a következményével együtt alkot egy meghatározott történelmi eseményt*.

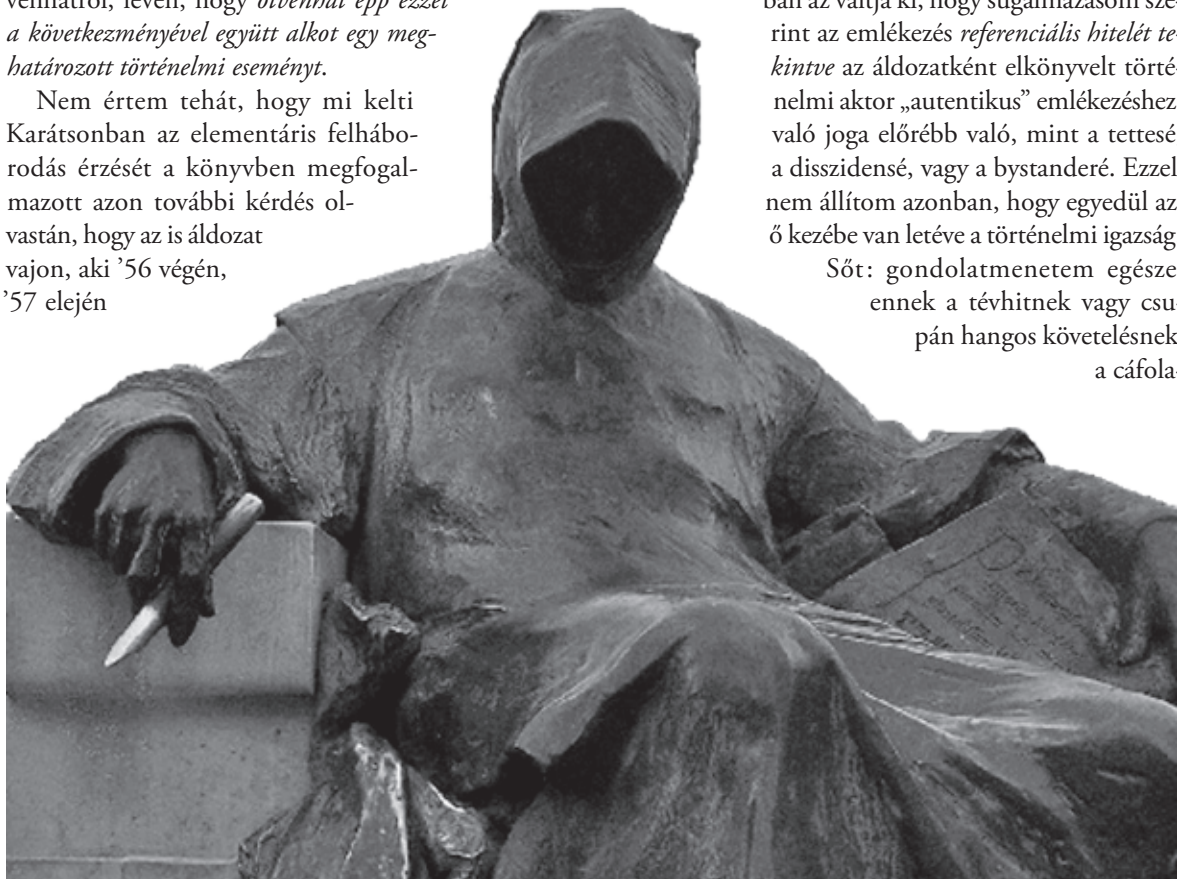
Nem értem tehát, hogy mi kelti Karátsonban az elementáris felháborodás érzését a könyvben megfogalmazott azon további kérdés olvastán, hogy az is áldozat vajon, aki '56 végén, '57 elején

disszidensként Nyugatra távozott? Nyilvánvaló, hogy neki is közvetlen köze volt '56-hoz, részint, mert esetenként az események aktív szereplőjeként működött közre, részint azért, mert bystanderként élte át ötvenhatot és kivált az okból, mert ötvenhatnak köszönhetően hagyhatta el a szülőföldjét. Így áldozatként sem feltétlenül utolsó a sorban, de hogy ő lenne ötvenhat első számú áldozata, aki „ötvenhatos”-ként volt kénytelen utóbb magára vállalni az ötvenhat „bűnéért” rá hárított felelősséget, ami a megtorló kádári hatalom elhatározása szerint halált, rövidebb-hosszabb börtönbüntetést, internálást, állásvesztést, erkölcsi megbélyegzést, a későbbiekben pedig, szinte 1989-ig folytonos, idővel némileg enyhülő diszkriminációt érdemel, nos ezt talán egyetlen, ötvenhat emlékéhez mégoly hűségesen ragaszkodó nyugati magyar disszidens sem vindikálhatja magának. Ha ebben a kérdésben meg lehet állapodni Karátson Endrével, akkor nyomban vége szakad a polémiának.

Mi végre ez a sértettségből fakadó rosszhiszemű gyanúsítgatás, mely szerint *A történelem mint emlék(mű)* szerzője például abban sántikál, hogy önkényes posztulátumaival félrevezesse az olvasót, ezért is folyamodik gondolatai csűrés-csavarásához, alkalom szerinti forgatásához, máskor viszont azok leegyszerűsítéséhez, egyszerűen: szellemi trükkök egész sorozatához.

Nem járok talán túl messze az igazságtól, ha úgy vélem, Karátson ellenérzését elsősorban az váltja ki, hogy sugalmazásom szerint az emlékezés *referenciális hitelét tekintve* az áldozatként elkönyvelt történelmi aktor „autentikus” emlékezéshez való joga előrébb való, mint a tettesé, a disszidensé, vagy a bystanderé. Ezzel nem állítom azonban, hogy egyedül az ő kezébe van letéve a történelmi igazság.

Sőt: gondolatmenetem egésze ennek a tévhitnek vagy csupán hangos követelésnek a cáfolata





ta kíván lenni! Nem többet és annyit állítok csupán, hogy: 1. „*korántsem a múlt csalhatatlan történelmi elbeszélése az, amivel az áldozat emlékezete ellát bennünket*” (241.); 2. viszont: „a történelmi ágensek (partikuláris) tapasztalatain nyugvó egyéni emlékezet hiányában el sem képzelhető *hiteles* kollektív és *hiteles* hivatalos emlékezet.” (242.)

Az következik ebből vajon, amit Karátson állít cikkében, hogy „egy önkényesen felállított ellentétpár” (?), amit az áldozat-tettes kettőssége hivatott kifejezni, eleve és önmagában kizárja az autentikus emlékezők sorából az egyébként általa is „csupán” a „szemtanúk sokaságával” leírt disszidenseket, a „megmenekült résztvevőket”, „akiknek egy része pedig tanúskodott szóban és maradandó írásban” ötvenhat kivételes történelmi jelentőségéről és tényleges jelentéséről? Hol írtam ezt le, hol olvasta Karátson könyvemben ezt a kategorikus kijelentést? Ha sehol, akkor önként adódik a kérdés: milyen bíráló az, amely egy csupán kérdésként megfogalmazott mondatot úgy tekint, mint „apartheides (sic!) véleményt”, ami állítólag ítéletet foglal magában? Még egyszer kérdem: hol szerepel a könyvben az a nekem tulajdonított ítélező mondat, mely szerint egyes-egyedül az áldozat és a tettes emlékei a valóságok, de a „szemtanúk sokaságáé” nem, mely utóbbiak, Karátson szerint, a disszidensek nagy körét is lefedik (ha jól értem homályos megfogalmazását). Az itt vajon a csűrés-csavarás részéről, hogy a kérdésekre *általa várt*, de az helyett végül általam megadott válasz nagyjából úgy hangzik, hogy azt még Karátson is nyugodtan a magáénak vallhatja (lásd a magamtól vett fenti idézetet)? S nem az inkább a csűrés-csavarás, mellyel a tájékozatlan, az eredeti szöveget nem feltétlenül ismerő olvasót tájékoztatja félre Karátson: olyan nézetet tulajdonít nekem,

amire nincs szövegszerű bizonyítéka, de végül azt az állítólag „diadalmasan” levont következtetést idézi tőlem, ami viszont a könyvben olvasható egyedüli, *állító mondat formájában* megfogalmazott kijelentés a szóban forgó kérdéstről?

Karátson különösen megbízhatatlan olvasója könyvemnek. Nem vitatom ugyanakkor, hogy az ötvenhatos disszidensek (ez a terminus is okot adhatja a berzenkedésre, de ezt most hagyjuk) identitáskonstrukciója bonyolultabb, legalábbis másilyen, mint azoké, akik ötvenhat utóéletét idehaza éltek át. Ez önmagában is kiválthatja fokozott érzékenységüket bizonyos kérdések *tudományosan* egyébként *tisztességes* felvetése kapcsán. Korábban magam is foglalkoztam az ötvenhatos emigránsok ötvenhat-képével (*'56-os menekültek emlékezési stratégiái* In: Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Bp., 2007. 136–154.) és úgy találtam: a disszidensek emlékezéseinek elbeszélési stratégiái azért mások, mint a hazai „ötvenhatosoké”, mert az itthoniakétól merőben különböző életúttal a hátuk mögött gyökeresen eltérő külső feltételek közepette éltek át mindazt, ami számukra ötvenhatból következett. Ebből a másságból egyáltalán nem következik, hogy ne létezne akár ma is egy külön ötvenhatos „nyugati” vagy emigráns emlékezeti kultúra. De az sem jár vele szükségképp együtt, hogy minden további nélkül egybemoshatnánk a hazai és a disszidens ötvenhatos emlékmagyagot. S végül: nem képezheti *komoly* vita tárgyát, hogy a 200 ezer fős emigráns tömeg híján tízmilliós itthoni magyarok történelmi emlékezete volt az, ami közvetlenül alakította az ország 1956 utáni történelmét.

Könyvemben azt igyekeztem vizsgálni, hogy mi volt, mi lehetett az emlékezet tényleges történelemformáló szerepe a 20. századi múltban. Ez a történelmi kíváncsiság vezetett ötvenhat emlékezetének a vizsgálata során is. Nem a *memory studies* igényeinek megfelelő módon jártam el tehát, mint ahogy bírálóm tévesen állítja, hiszen nem a kollektív (és egyéni) emlékezetnek a *jelenbeli* hatásait kutattam teljes elánnal. Erről a könyv bevezetésében külön szóltam. Azt pedig az olvasóközönség maga fogja majd eldönteni, hogy mennyiben volt ez csupán holmi „vagdalkozás” részemről. A vagdalkozás intellektuális technikáját, nyelvi-retorikai megoldását tekintve ugyanakkor, el kell ismereni, sokat lehet tanulni Karátson Endrétől a mostani megszólalása kapcsán. ■ ■ ■

Gyáni Gábor: (1950), történész, akadémikus, MTA BTK TTI kutatóprofesszora, tanít az ELTE-n és a CEU-n. Könyvei a Kalligramnál: *Nép, nemzet, zsidó* (2013). *A történelem mint emlékmű* (2016).